

Zárójelentés a „Középkori magyar gazdaságtörténet a régészet és az anyagi kultúra tükrében” Tudományos Iskola tevékenységéről

Vezető kutató: Kubinyi András akadémikus. Elhunyt (2007. november 9.) után a vezetői kutatói funkciót Laszlovszky József vette át.

Részt vevő kutatók: Bartosiewicz László, Buzás Gergely, Feld István, Ferenczi László, Gyöngyössy Márton, Laszlovszky József, Nagy Balázs, Romhányi Beatrix, Szabó Péter, Szende Katalin, Tóth Csaba

Kutatóhely: ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszék

A Tudományos Iskola koncepciójában, kérdésfeltevésében, kutatási módszerében, és minden publikációjában Kubinyi András tudományos munkásságára és az ő oktató tevékenységére épült. Előzménye egy olyan kutatási program volt, amely életművét kívánta összefoglalni úgy, hogy tanítványai, kollégái az ő útmutatásával, irányításával egy olyan területet dolgoztak fel, amely fontos szerepet játszott ugyan kutató munkájában, és különösen az általa évtizedeken keresztül tartott egyetemi előadások és szemináriumok tematikájában, de amelyet végül is nem ő maga kívánt összefoglaló módon feldolgozni. Amikor Kubinyi András 2007. november 9-én elhunyt, a Tudományos Iskolát (és a magyar régészet- és történettudományt) pótolhatatlan veszteség érte. A Tudományos Iskola tevékenysége ekkor már végső stádiumában volt, ezért a Kubinyi professzor helyét átvevő Laszlovszky József vezetésével valamennyi kitűzött célunkat meg tudtuk valósítani. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy Kubinyi professzor egészen élete végéig tevékenyen részt vett a Tudományos Iskola irányításában, és hiánya mind elméleti, mind gyakorlati téren nehezen kitölthető űrt hagyott hátra.

Konferencia

A Tudományos Iskola keretében három év alatt három konferenciát tartottunk, amelyek anyaga egymásra épült, és a bevont kutatók köre egyre tágult, hogy lefedje a középkori gazdaságtörténet összes lehetséges területét.

2005. november 25-én tartottuk a Tudományos Iskola első műhelykonferenciáját valamennyi részt vevő kutató jelenlétében (illetve a külföldön tartózkodók írásos beszámolókat küldtek). Az egész napos konferencián bemutattuk az eddigi eredményeket, és megterveztük a kutatás további menetét. A nap folyamán nyilvános előadást tartott a Tudományos Iskolával együttműködő külföldi program (Medieval Central Europe: A New Economic and Social History) vezetője, Ian Blanchard (University of Edinburgh). Erre a konferenciára készültek el a résztémák tájékoztató bibliográfiái.

Az 1. Műhelykonferencia programja:

Bevezető – Laszlovszky József

Tóth Csaba – éremleletek, pénzverés, pénzügyigazgatás 1387-ig

Gyöngyössy Márton – éremleletek, pénzverés, pénzügyigazgatás 1387–1526

Nagy Balázs – külkereskedelem

Szabó Péter – környezettörténet

Laszlovszky József – mezőgazdaság

Bartosiewicz László – állathaszonosítás (substituitor a Sz.P.)

Buzás Gergely – építészeti emlékek, mint a gazdaságtörténet forrásai
Feld István – importtárgyak
Ferenczi László – kolostorgazdaság, malmok, halastavak
Romhányi Beatrix – kolostori birtokszerkezet és jövedelem
Záró vita – Levezeti Kubinyi András professzor
Összefoglalás – Kubinyi András professzor

2006. június 16-án megtartottuk a Tudományos Iskola második műhelykonferenciáját, amelyen előadások tartására külső szakértőket kértünk fel. Ezzel két célt akartunk elérni. Egyrészt bár a Tudományos Iskolában részt vevő kutatók száma magas volt, a gazdaságtörténet több területének tárgyalását külső szakértők bevonásával akartuk teljessé tenni. Ezzel mind a Tudományos Iskola témakörei, mind pedig kapcsolatai és ismertsége bővültek. Másrészt a műhelykonferencia jó alkalmat biztosított arra, hogy a 2007. év folyamán rendezendő átfogó konferencia résztvevőinek névsorát és a lehetséges témákat egyeztessük. A műhelykonferencián a felkért külső szakértők – az első műhelykonferencia tematikáját folytatva – szakterületük forrásairól és kutatástörténetéről számoltak be. Az előadók és címek a következők voltak:

Petrovics István (SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék) – Középkori mezővárosok, mint gazdasági központok és forrásaik
Rácz Lajos (SZTE JGYTFK Történettudományi Tanszék) – Klímatörténet
Solymosi László (ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék) – Püspökségek és káptalanok gazdasági forrásai
Kenyeres István (Budapest Főváros Levéltára) – Váruradalom, mint gazdasági központ és forrásai
Nógrády Árpád (MTA Történettudományi Intézet) – Számadáskönyvek és urbáriumok
Draskóczy István (ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék) – Főbb kutatási problémák a gazdaságtörténetben
Lyublyanovics Kyra (ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola) – Mezőváros és állattartás

A műhelykonferencia a nagyközönség számára is nyitott volt, körülbelül 40 fő egyetemi hallgatókból és egyéb érdeklődő szakemberekből álló közönség vett rajta részt.

2007. február 15-16-án megtartottuk a Tudományos Iskola tevékenységét összefoglaló konferenciát. Ezen részben a részt vevő kutatók, részben pedig felkért külső szakértők tartottak összesen 23 előadást, felölelve a középkori magyar gazdaságtörténet szinte valamennyi területét. A konferencia programját a Tudományos Iskola második műhelykonferenciáján, illetve az azt követő egyeztetések során dolgoztuk ki. A kétnapos konferencia komoly sikert ért el: folyamatosan 50-60 fős közönséget vonzott, közöttük számos történész és régész hallgatót.

A konferencia részletes programja a következő volt:

Február 15 (csütörtök)

Bevezető
Laszlovszky József

1. szekció. Városi és mezővárosi gazdálkodás

elnök: Kenyeres István

Szende Katalin – Városi gazdálkodás a középkorban

Buzás Gergely – Plébániatemplomok és városi gazdaság
Petrovics István – Középkori mezővárosi gazdálkodás

2. szekció. Intézmények gazdálkodása

elnök: Valter Ilona

Solymosi László – Püspökségek és káptalanok gazdálkodása a középkorban
Romhányi Beatrix – Kolostori gazdálkodás a középkorban
Kenyeres István – Váruradalmi gazdálkodás a középkorban
Nógrády Árpád – Jobbágyi-földesúri gazdálkodás a középkorban

3. szekció. Kereskedelem

elnök: Draskóczy István

Kubinyi András – Magyarország belkereskedelme a középkorban
Feld István – Importtárgyak a középkori gazdaságban
Nagy Balázs – Magyarország külkereskedelme a középkorban
Arany Krisztina – Firenzei kereskedőtársaságok Budán Zsigmond uralkodása alatt

Február 16 (péntek)

4. szekció. Pénzgazdálkodás

elnök: Buza János

Tóth Csaba – Pénzverés és pénzügyigazgatás 1387-ig
Gyöngyössy Márton – Pénzverés és pénzügyigazgatás 1387–1526

5. szekció. Kézművesség és bányászat

elnök: Kubinyi András

Batizi Zoltán – A középkori bányászat
Szende László – A középkori kézművesség
Draskóczy István – A só szerepe a középkori magyar gazdaságban

6. szekció. Környezeti gazdálkodás

elnök: Laszlovszky József

Rácz Lajos – Középkori klímátörténet
Szabó Péter – Erdőgazdálkodás a középkorban
Ferenczi László – Vízgazdálkodás a középkorban

7. szekció. Agrárgazdaság

elnök: Szabó Péter

Bartosiewicz László – Középkori állattartás
Lyublyanovics Kyra – Mezővárosi állattartás a középkorban
Laszlovszky József – Agrárgazdálkodás a középkorban

összefoglaló

Kubinyi András prof.

Publikáció

A Tudományos Iskola tevékenysége nyomán a részt vevő kutatók által publikált saját cikkeken túl három önálló kötet jelent meg.
2006-ban, a részt vevő kutatók együttműködésével, az OTKA kutatás eddigi eredményeire építve a HEFOP program keretében megszületett egy BA egyetemi tankönyv „Középkori

magyar gazdaság- és pénztörténet” címmel, az új egyetemi struktúrába alapszakon most belépő hallgatók és a téma iránt érdeklődők számára. Ez a publikáció fontos lépés volt a program végén megjelenő átfogó gazdaságtörténeti tanulmánykötet felé.

A kétnapos zárókonferencia anyagára épülő, a Tudományos Iskola eredményeit összefoglaló, 466 oldalas kötet 2008-ban jelent meg a Martin Opitz Kiadónál. A konferencia előadói túl további szerzőket vontunk be, és egy közös koncepció alapján szerveztük egységbe az eredetileg egymástól gyakran eltérő szerkezetű cikkeket. A *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet* végleges címet kapott tanulmánykötet létrehozásával kettős célunk volt. Egyrészt egy kötetbe akartuk gyűjteni a számos témában elkülönülten folyó középkori gazdaságtörténeti kutatásokat, hogy megalkossuk a késő középkori magyar gazdaságtörténet első modern összefoglalását. Másrészt az érdeklődők kezébe olyan kézikönyvet szándékoztunk adni, amely a gazdaságtörténet legtöbb ágának kutatásában kiindulópontként szolgálhat mind kutatástörténeti, mind pedig módszertani szempontból. Ezért arra kértük a szerzőket, hogy a kutatástörténeti bevezető után próbáljanak meg olyan problémákra reflektálni, amelyek jól illusztrálják az adott terület munkamódszereit. Az egyes témákhoz fejezetekre tagolt bibliográfiát is csatoltak a szerzők, hogy ezzel is növeljék a kötet használhatóságát. A forrásadottságok áttekintése, a kutatási helyzet felmérése ugyanakkor arra vezette a szerkesztőket, hogy sok esetben gazdálkodás történetéről írjanak, és csak áttételesen fogalmazzanak meg elképzeléseket gazdaságtörténeti összefüggésekben. Ahogy a forráshelyzetet és a kutatási módszereket összefoglaló fejezetből kiderül, a klasszikus értelemben vett gazdaságtörténet megírása erről a korszakról szinte lehetetlen, ezért számos esetben a gazdálkodási formák történetét lehet csupán felvázolni, és ezen keresztül következtetni gazdaságtörténeti törvényszerűségekre.

A kötet tartalomjegyzéke:

Laszlovszky József: Előszó

Laszlovszky József – Szabó Péter: Bevezető

Laszlovszky József: Késő középkori gazdaság és gazdálkodás Magyarországon: források és módszertani kérdések

I. KÖRNYEZETI ÉS TÁRSADALMI ADOTTSÁGOK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI ÉLETÉBEN

1. Rácz Lajos: Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején

2. Kubinyi András – Laszlovszky József: Népeségtörténeti kérdések a késő középkori Magyarországon: népesség, népcsoportok, gazdálkodás

II. GAZDASÁGI ÁGAK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

1. Laszlovszky József: Földművelés a késő középkori Magyarországon

2. Állattartás és állati termékek hasznosítása

Bartosiewicz László: A középkor régészeti állattani kutatása Magyarországon

Daróczi-Szabó László: Középkori királyi központok és várak állathasznosítása

Lyublyanovics Kyra: Városi állattartás a középkorban

Daróczi-Szabó Márta: Állattartás középkori falvainkban

Bartosiewicz László: A középkori halászat és a viza

Gál Erika: A középkori madarászat régészeti állattani emlékei

Kováts István: A középkori csontmégmunkálás

3. Batizi Zoltán: A középkori bányászat

4. Draskóczy István: Só a középkori Magyarországon

5. Pénzgazdálkodás

Tóth Csaba: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1000–1387)
Gyöngyössy Márton: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387–1526)
6. Szende László: Középkori kézművesség

7. Kereskedelem

Kubinyi András: A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon.

Nagy Balázs: Magyarország külkereskedelme a középkorban

Arany Krisztina: Firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században

Feld István: Importtárgyak, mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai

8. Szabó Péter: Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon

9. Ferenczi László: Vízgazdálkodás a középkori Magyarországon

III. A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG GAZDASÁGÁNAK SZERVEZETI KERETEI

1. Nógrády Árpád: A földesúri adó és az adózás elve a késő középkori Magyarországon

2. Kenyeres István: Váruradalmi gazdálkodás a késő középkorban

3. Romhányi Beatrix: Kolostori gazdálkodás a középkori Magyarországon

4. Szende Katalin: Városi gazdálkodás a középkori Magyarországon

5. Petrovics István: A középkori mezővárosi gazdálkodás

Végül Ferenczi László és Laszlovszky József közreműködésével elkészült Kubinyi András gazdaságtörténeti monográfiájának szövege. A kötet az ELTE Régészettudományi Intézet és a L'Harmattan kiadó közös sorozatában (Bibliotheca Archeologica) jelent meg.

A Tudományos Iskola kutatásai eredményeinek általános összefoglalása

A középkori Magyarország gazdaságtörténetének modern szemléletű és széles forrásbázisra épülő összefoglalása nem kerülheti meg azt a kérdést, hogy milyen forrás adottságokkal, módszertani problémákkal és tudománytörténeti vonatkozásokkal kell szembenézni, amikor egy ilyen kérdéskör összefoglalását tűzzük ki célul. Ennek kapcsán érdemes röviden áttekinteni, hogy a nemzetközi publikációkban és a hazai kutatásokban milyen szempontok merültek fel, amelyek meghatározóak abból a szempontból, hogy milyen keretek között dolgozható fel a későközépkori gazdálkodás és gazdaság témája.

A középkori Magyarország gazdaságának és gazdálkodásának története a hagyományos gazdaságtörténeti megközelítésben szinte alig dolgozható fel. Egy efféle munkának alapvetően olyan számszerű adatok összefoglalását és elemzését kellene nyújtania, amelyekkel ma is jellemezni tudjuk a gazdaság szerepét és szerkezetét. Ezen adatokra építve, a különféle gazdasági mutatók időbeli változását áttekintve kellene a gazdaságtörténeti folyamatokat bemutatni, és ezek leírása után az egyes elemeket részletesen megvizsgálva születhetne meg a feldolgozás. Ilyen módon mennyiségi mutatókkal kellene jellemezni a gazdaság alapvető szerkezeti elemeit, az egyes gazdasági ágazatok részarányát, azok termelésének mértékét és minőségi jellemzőit. Kiindulópontként természetesen ismernünk kellene a királyság középkori népességének számát, a lakosság területi megoszlását és a települések viszonyait is. Az egyes gazdasági ágak megítélésében pedig még részletesebb adatokra lenne szükségünk egy összefoglaló kép megrajzolásához. Így például egy ilyen feldolgozásnak ki kellene térnie a középkori Magyarország gazdasági életében legnagyobb szerepet játszó mezőgazdaságnak és az ahhoz kapcsolódó paraszti népességnek legfontosabb jellemzőire, a mezőgazdaságilag hasznosított földterület nagyságára, térbeli elhelyezkedésére, és az ehhez kapcsolódó szerkezeti mutatókra. Ezek között elsőként arra kellene választ adnunk, hogy mely időszakokban milyen növényeket és mekkora területen termesztettek, mekkora termésátlaggal, illetve az állattenyésztésben milyen állatokkal számolhatunk, és azok milyen arányban fordultak elő az egyes gazdaságtípusokban. Mindezek nyomán pedig meg kellene válaszolnunk azt a kérdést, hogy ezen termékek közül melyek és milyen

mennyiségben kerültek helyben elfogyasztásra az önellátás keretei közt, és melyek voltak azok, amelyek szolgáltatásként a helyi vagy állami adók és járadékok részét képezték, végül pedig mely áruk és milyen mennyiségben voltak helyi vagy távolsági kereskedelem révén az árucseré forgalom részei.

Az ország általános gazdasági helyzetének jellemzéséhez pedig még ennél is átfogóbb mutatók számszerűsítésére lenne szükség. A hagyományosan alkalmazott mutatókat, például a külkereskedelmi mérleg egyensúlyára vonatkozó adatsorokat kellene elemezni több évszázados időtartamot áttekintve. Az egész országra kiterjedő áttekintést követően lehetne összefoglalni azt, hogy milyen regionális sajátosságok jellemzik a gazdálkodást, és a kisebb területi egységeket tekintve a birtoktestek, faluhatárok vonatkozásában milyen nagyságrendi és területi megoszlása van a gazdasági ágaknak, milyen produktív területek, központok, milyen térbeli elhelyezkedésben foghatóak meg. Ezt követően pedig szükséges lenne az egyes gazdasági ágakkal kapcsolatos alapvető információk történeti áttekintésére, vagyis az ott alkalmazott termelési technikák fajtáira, fejlettségi szintjére vonatkozó adatok összefoglalására. Ez az agrártermelés vonatkozásában például jelentené a határhasználati rendszerek elemzését, a mezőgazdasági eszközkészlet jellemzését, és a termeléshez kapcsolódó adó- és járadéktípusok részletes feldolgozását. Mindezeket túl pedig, ugyancsak a legfontosabb ágazatnál, a szántógazdálkodásnál maradván, szükségünk lenne magukra a növényekre vonatkozó „biológiai” információkra is.

Mindezeket az elemeket áttekintve egyértelműen kijelenthetjük, hogy a korabeli források száma, jellege és tartalma miatt ez a gazdaságtörténeti feladat ilyen módon nem végezhető el. A felsorolt gazdasági mutatók, számszerű adatok vagy minőségi jellemzők egy jelentős részével nemhogy hosszú idősorokat tekintve nem rendelkezünk, hanem még egyedi adatként is alig állnak ilyenek a rendelkezésünkre. Még azokban az esetekben is, ahol például a járadéktípusokról és azok mértékéről nagyobb sorozatokkal rendelkezünk, ezek általában térben és időben jelentősen behatároltak, döntő többségükben a középkor két utolsó századára korlátozódnak, vagy legalábbis innen maradtak fenn nagyobb számban. Ez a számszerű aránytalanság azért is súlyos probléma, mivel a 10–11. században és a 13–14. század fordulóján az ország egész gazdaságát érintő jelentős strukturális változások zajlottak le, amelyek minden gazdasági ágat jelentősen érintettek. Emiatt a későbbi adatok nem vetíthetők vissza a korábbi évszázadok viszonyaira, még azokon a területeken sem (pl. agrárgazdálkodás), ahol viszonylag lassúbb változásokkal szoktunk számolni. Emiatt vannak olyan területek, gazdasági ágak, amelyekről bizonyos időszakokban szinte alig lehet bármiféle összefoglaló képet adni, hiszen a forráshiány miatt legfeljebb egyes elemzések elvégzésére van lehetőség, de ezek nem általánosíthatóak országos léptékben és időben sem jellemezhetik az egész középkort.

Módszertani szempontból az egyik legkritikusabb kérdés az, hogy mely időszakokban és mely gazdasági ágakban, gazdálkodási formák kapcsán ítéljük meg úgy a forráshelyzetet, hogy a középkor egészére, vagy annak egy időszakára vonatkozóan lehetséges történeti áttekintést készíteni. Ahogy a jelen kötet több írása is mutatja, vannak olyan forrásaink (elsősorban összeírás típusú szövegek) amelyek kellő részletességgel, esetleg viszonylag átfogó módon jellemeznek egy-egy gazdasági ágat, vagy annak valamilyen fontos elemét, de csak egyfajta állóképet mutatnak számunkra, mert a jelenségek időbeli változását már nem írják le. Más esetekben több adatsor is jellemez egy területet, egy gazdálkodási ágat, ilyenkor viszont az korlátozza lehetőségeinket, hogy térben vagy tematikában behatárolt a forrás, nagyterületű általánosításra csak erős megszorításokkal, vagy egyáltalán nem alkalmasak. Végül pedig az ilyen összeírás jellegű források egyik jellegzetes problémája éppen az, ami kimaradt belőlük.

Ahogy a különféle adó összeírások esetében jól tudjuk, mindig voltak csoportok és rétegek, amelyek valamilyen oknál fogva (pl. adómentesség) kimaradtak ezekből a forrásokból. Emellett azonban számolnunk kell az összeírások készítőinek hibáival, vagy éppen az adó esetében a járadékfizetési kötelezettségek alóli kibúvás mindenféle technikáival. A későközépkori állami adókkal kapcsolatos hazai kutatások, az arra épített demográfiai vizsgálatok és ezek buktatói például világosan mutatják egy ilyen forráscsoport elemzésének súlyos ellentmondásait.

A különböző forráscsoportokat át lehet tekinteni többféle szempont alapján is (forrástípus, forráskritikai helyzet, kutatási módszerek), gazdaságtörténeti szempontból azonban a forrásoknak egy olyan számbavételét kell elvégezni, amely megmutatja, hogy milyen forrástípusok milyen mértékben maradtak fenn és mely gazdasági vonatkozásban aknázhatóak ki elsősorban. Egy ilyen vizsgálat egyértelműen rámutat arra, hogy a direkt gazdaságtörténeti, gazdálkodási források száma viszonylag kicsi, és jelentős mértékben kell támaszkodnunk olyan forrásokra is, amelyeket eredetileg nem soroltak ebbe a körbe. Ezen forráscsoportok közé tartozik első sorban a régészeti emléktanyag, hiszen a feltárások és kutatások eredményeként felszínre került leletanyagot a későközépkori gazdálkodás közvetlenül tanulmányozható produktumainak tekinthetjük, így például ezek mennyisége, készítési technikája, térbeli és időbeli eloszlása magában is gazdaságtörténeti információkat hordoz. A régészeti emléktanyag, és tágabb értelemben a korabeli anyagi kultúra tehát bizonyos értelemben ugyanolyan fontos forráscsoport, mint az írott emlékek csoportjai, közvetlen alkalmazások mellett ugyanakkor sok esetben a gazdasági folyamatok jelzéseiként, vagyis egyfajta indikátor szerepben is értelmezhetőek. Ahogy a jelen kötetben szereplő tanulmány az import tárgyak elemzése vagy a kézműves produkció feldolgozása kapcsán közvetlenül tud támaszkodni a régészeti feltárásokból származó leletekre, ugyanúgy a gazdasági folyamatok és a gazdálkodás jellegének bemutatásakor is egyre nagyobb szerepet kaptak az anyagi kultúra komplex kutatásának eredményei. Áttételesen a korabeli temetkezések tárgyi emlékei, a későközépkor különböző társadalmi rétegeinek lakáskultúrája is gazdaságtörténeti információként alkalmazhatóak, hiszen a társadalmi rétegződés, a különböző csoportok anyagi kultúrája önmagukban is jelzésértékű a gazdasági folyamatok elemzésénél. A különböző forráscsoportok (írott, régészeti, stb.) elemzése például egyértelműen kimutatta a társadalmi rétegződés vizsgálatakor, hogy az egyes forráscsoportok más-más vonatkozásait emelik ki a különböző társadalmi csoportok esetében (pl. jogi helyzet, vagyoni helyzet, anyagi kultúra), és mindezek együttesen használhatóak annak bemutatására, hogy milyen gazdasági szerep és ehhez kapcsolódó társadalmi pozíció jellemzett egy-egy társadalmi réteget. Nem véletlen, hogy éppen a gazdaságtörténeti indíttatású, az anyagi kultúra elemzésére is nagy mértékben támaszkodó társadalomtörténeti megközelítések voltak azok, amelyek az életszínvonal fogalmának és kutatásának bevezetésével kívánták megoldani a forráshelyzetből adódó problémákat a középkor időszakának vizsgálatában. Ez a komplex életszínvonal fogalom, amelyet például Christopher Dyer alkalmazott, alkalmas arra, hogy a lakóépületek szerkezeti és berendezési jellegzetességeit, az egyes háztartásokhoz kapcsolódó anyagi kultúrát ugyanúgy figyelembe vegye, mint a gazdasági helyzetre és a gazdálkodásra vonatkozó direkt írott forrásokat. Ez a megközelítés még olyan országokban is jelentős új eredményeket hozott, ahol az írott források száma és tematikája sokkal bőségesebb, mint a hazai körülmények között.

Végigtekintve a hazai forrásadottságokat és forrásfeltáró módszereket, megállapíthatjuk, hogy a középkor élet különféle szféráihoz kapcsolódó, a gazdálkodás különböző aspektusait megvilágító források rendkívül eltérő módon reprezentáltak az egyes forráscsoportokban. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy a különböző kérdéskörök megvilágításához a legkülönbözőbb

módszereket és forrásokat kell felhasználnunk, és csupán néhány olyan kérdéskör van, ahol legalább általánosnak mondható a forrásadottság többféle forrástípus esetében is.

Forrás	Lelőhely típus			
	Temető	Falu	Város	Hatalmi központ
Településszerkezet	-	jó	jó	jó
Régészeti leletek	jellegzetes	átlagos	átlagos	jellegzetes
Éremleletek	jó	esetleges	jó	jó
Állattani leletek	ritka	jó	gazdag	gazdag
Földművelés nyomai	-	jó	-	esetleges
Pénzforgalmi adatok	-	esetleges	jó	jó
Peres iratok	-	jó	jó	jó
Hagyatéki jegyzékek, összeírások	-	ritka	jó	jó
Erdőgazdálkodás nyomai	-	jó	esetleges	esetleges

A fent említett okok következtében tehát olyan forráscsoportokat is fel kell dolgoznunk, amelyek hagyományosan nem tartoznak a gazdaságtörténet-írás bázisai közé, és amelyek pótolni ugyan nem tudják az említett mennyiségi vagy minőségi mutatókat, de indirekt módon utalhatnak egyes termelési formák meglétére, azok színvonalára és elterjedtségére. Ahogy a régészeti leletek és az anyagi kultúra kutatása nagymértékben átalakította a középkori gazdálkodás és gazdaság vizsgálatának lehetőségeit, ugyanúgy ezt a jelenséget figyelhetjük meg a régészeti ásatásokból származó növény- és állatmaradványok („ökoleletek”) feldolgozása kapcsán. Korábban az archaeobotanikai és archaeozoológiai vizsgálatok eredményei főként függelékként kerültek a középkori régészeti feldolgozások monográfiáiba, ma már azonban ugyanolyan értékű forrásként és módszerként kell kezelnünk ezeket is. A korabeli gazdálkodás olyan aspektusait tudják megvilágítani például az állatcsont leletek, amelyek semmilyen más forráscsoportból nem ismerhetők meg. A középkorban tenyésztett állatokra vonatkozó metrikus adatokat például kizárólag ezen tudományterületek eredményeiből ismerhetjük meg, és a különböző növényeknek a táplálkozásban betöltött szerepét is egészen más megvilágításba helyezik a szerencsés leletkörülmények között (szenült állapotban vagy vizes környezetben) megmaradt növény maradványok. Ugyanezen leletcsoport, amely a legkülönfélébb természettudományos módszerekkel vizsgálható, képezi részben alapját a környezetrégészeti megfigyeléseknek is. Ez a tudományterület az utóbbi évtizedekben nyert teret, és arra a felismerésre épít, hogy a régészeti feltárások során a talajban, illetve a megfigyelt jelenségek között nagyon sok olyan információt lehet kinyerni a megfelelő módszerekkel, amelyek arra utalnak, hogy a történelmi korokban milyen környezeti változásokkal számolhatunk, egy adott időszakban milyen általános környezeti tényezők befolyásolhatták például a korszak gazdálkodását. A középkori gazdaságtörténet egyik legrégebb óta vizsgált és vitatott kérdése a 14. századi általános európai krízis problémája. A százéves háború időszaka, a fekete halál pusztítása, a nagyméretű falu pusztásodás mind olyan jelenségek, amelyek háttérben környezeti, gazdasági, társadalmi folyamatok álltak, és annak megválaszolása, hogy mely területeken ezek milyen mértékben és hatással érvényesültek, továbbra is a kutatás homlokterében álló probléma. A kérdéskör vizsgálatának már korai időszakában is szerepet kapott a régészet, elsősorban a település pusztásodás vizsgálata kapcsán, az utóbbi időszakban viszont, részben a hosszú távú klímaváltozásokat vizsgáló kutatások mellett éppen a környezetrégészeti módszerek jelentettek áttörést a gazdaságtörténeti kutatásokban. Mindez azt jelenti, hogy ma

már a későközépkor gazdaságtörténetének (pénztörténetének, agrártörténetének, stb.) egyetlen területe sem nélkülözheti a régészeti forrásokat és az azokhoz kapcsolódó interdiszciplináris módszereket. Jól mutatja ezt az is, ahogyan a pénztörténet és az éremtörténet (numizmatika) eredményeikben egymásra utalva, azokat kölcsönösen alkalmazva vizsgálják meg az adott korszakot, ezzel tárva fel olyan kérdéseket, mint a pénzforgalom, illetve annak hatása a kereskedelmi folyamatokra. Az érmek hagyományos kategorizálása, tipológia rendszerzése mellett az írott forrásokból kigyújtható pénzügyigazgatási, pénzforgalmi adatok ma ugyanúgy ennek a vizsgálatnak a részei, mint a jellegükben és szerkezetükben gyakran más viszonyokat mutatott elrejtett éremkincsek elemzése. És abban a pillanatban, amikor ezek az éremkincsek például egy középkori kerámia edényben kerültek elrejtésre, vagy amikor ékszerek is bekerültek az elrejtett javakba, az elemzésnek szükségszerűen ki kell térnie az anyagi kultúra megfelelő csoportjaira. De tovább menve, ugyanennek az elemzésnek a része lehet az éremkincsek térbeli elhelyezkedésének vizsgálata, és annak összefüggései a korabeli településhálózat, településhierarchia különböző elemeivel. Mindezt jól mutatja, hogy a hazai település- és népesség pusztulás egyik legvitatottabb kérdése kapcsán, amely arra vonatkozik, hogy mekkora törést okozott a tatárjárás a hazai fejlődésben, az éremkincsek elemzése ugyanúgy módszer, mint a településhálózat elemeinek értelmezése.

Ugyancsak a gazdálkodás és a gazdaság későközépkori megértéséhez járulnak hozzá az utóbbi időben egyre jobban ismertté váló tájrégészeti kutatások. Ezek gyakran átfedik egymást a környezetrégészet problémáival, de mégis mind a módszereket tekintve, mind a megközelítési módokat figyelembe véve, másféle tudományterületről beszélhetünk. A tájrégészet alapvetően két szempontból vizsgál régészeti jelenségeket, illetve értelmezi azokat. Egyrészt abból kiindulva, hogy az emberi tevékenység legkülönfélébb ágai (földművelés, állattartás, nyersanyag kinyerés, vízszabályozás, stb.) a tájban olyan mélyreható változásokat eredményeznek, azt vizsgálja, hogy milyen tájjelemek maradtak meg, amelyek korábbi történeti korszakok forrásaiként foghatóak fel. Ilyen módon, megfelelő régészeti módszerek segítségével, ezek a tájjelemek „olvashatóvá” válnak a szakemberek számára. Különösen a szántóföldnyomok, az egykori halastavak maradványai valamint a vízszabályozással összefüggő tájjelemek azok, amelyek jelentős mértékben fennmaradtak Magyarországon is a középkor időszakából, és ezek tájrégészeti elemzése közvetlenül hasznosítható a gazdálkodás és a gazdaság kutatásában. A tájrégészet másik lényeges aspektusa az, hogy nem egyszerűen régészeti lelőhelyekkel, a tájban megfigyelhető egyes jelenségekkel foglalkozik, hanem mindezeket táj léptékben vizsgálja. A természetes adottságok és az emberi beavatkozások egymásra hatását vizsgálja olyan tájegységek keretében, amelyek mind kiterjedésükben, mind szerkezetükben ennek a speciális egymásra hatásnak a jegyeit viselik magukon, még akkor is, ha az alapvető befolyásoló tényezők már megváltoztak. Ilyen módon beszélhetünk például középkori kolostortájáról is, amelyet a tájrégészet kiválóan tud kutatni. Ez alatt egyrészt azt a tudatos helykiválasztást kell értenünk, amelynek eredményeként a szerzetesi kultúra egy meghatározó típusát (rendet) követő szerzetesi csoport olyan helyet választ kolostora számára, amely megfelel mind a közösség spirituális, vallási céljainak, mind pedig a közösség fennmaradását lehetővé tévő természeti és gazdasági adottságoknak. Ugyanakkor a kolostortáj azt is jelenti, hogy milyen tudatos természet átalakító folyamatokat tudunk megfigyelni ebben a tájban, amelyek összefüggenek a szerzetesi közösség építészeti, gazdálkodási és akár vallási tevékenységével is.

Mindezek a szempontok, módszerek jól mutatják, hogy a gazdaságtörténet ma már egy rendkívüli módon kiszélesedett forrásbázissal dolgozik, és ennek következtében az alkalmazott módszerek sokasága is jellemzi ezt a kutatási ágat. Ugyanakkor, annak a jeleit is lehet látni, hogy ez a komplex szemléletű gazdaság- és gazdálkodástörténeti megközelítés

átformálja a hagyományos történeti képünket. Még olyan írott forrásokkal rendkívül nagy számban rendelkező országokban, mint Anglia, megtörtént egy koncepcionális változás az anyagi kultúra és a régészeti leletek számbavételének hatására. Mindez azt mutatja számunkra, hogy a forrásfeltárás mellett, koncepcionális, teoretikus kérdésekkel is szembe kell néznünk egy új szemléletű gazdaságtörténet megírásakor.

A forrásadottságok mellett egy a gazdaság vagy gazdálkodás történetét összefoglaló munkának ki kell térnie arra is, hogy milyen fogalmi keretekben, koncepcionális egységekben dolgozza fel a rendelkezésre álló anyagot. Ebben az összefüggésben szintén figyelembe kell vennünk, hogy az interdiszciplináris megközelítés és a kibővült forrásbázis következményekkel jár a hagyományos történeti interpretációk szintjén is. Colin Platt, a korszakos jelentőségű *Medieval England* című munkájában már több mint másfél évtizede megfogalmazta a középkori régészet és gazdaságtörténet szorosabb összekapcsolásának szükségességét, és egyben rámutatott arra is, hogy a hagyományos történeti interpretációs keretek mennyire nehezen használhatóak ebben az összefüggésben. Ha elfogadjuk, hogy a középkori élet egyes szféráinak megértéséhez ugyanolyan jelentőségű forrásanyag a régészeti emlékanyag és az anyagi kultúra, mint az írott források, akkor ennek további következményei is vannak. A hagyományos, írott forrásokra épülő, történeti feldolgozások elsősorban a politikátörténeti fordulópontok (uralkodási időpontok, dinasztia váltások, csaták, stb.) alapján tagolják, korszakolják munkáikat. Az anyagi kultúra változása, és emiatt szükségszerűen a régészeti emlékanyag korszakolása nem ezeknek megfelelően alakul. Az ebben az összefüggésben alkalmazható kronológiai határvonalak, ahogy erre Platt világosan rámutatott, sokkal inkább a gazdaságtörténeti korszakok alapján rajzolhatóak meg.

Ez a jelenség a hazai viszonyok tárgyalásánál is fontos szempont. Egyre világosabbá válik a kutatók számára, hogy például 1301, vagy 1308 ugyan jelentős történelmi fordulópontunk politikátörténeti szempontból, gazdaságtörténeti korszakhatárként azonban aligha alkalmazhatóak. Ha viszont az anyagi kultúra változását nézzük (falusi háztípus, viselet, kerámia, ötvöstárgyak, stb.), akkor a korszakhatár vagy a 13. század közepén vagy a 14. század közepén húzódik. Ha még átfogóbb kereteket keresünk, például olyanokat mint településszerkezet vagy város hálózat, akkor ugyanúgy eltérő korszakhatárok jellennek meg. A pénztörténeti változások pedig megint csak másféle korszakhatárokat jelölnek ki. Mindezekből következik, hogy a jelen kötet esetében az alapvető interpretációs keret a későközépkor, amelyet azonban tágan kell értelmeznünk. Sok esetben, számos vonatkozásban ide tartozik már a 13. század is, különösen annak második fele, annak ellenére, hogy a hagyományos korszakolásnál az Árpád-kor vége utáni időszakot szoktuk csak így jelölni. Hasonlóképpen a korszak végpontja is más összefüggésekben határozható meg. Az egyetemes történetírásban használt 1492-es vagy 1500-as korszakhatár itt semmilyen összefüggésben nem tekinthető lényegi elválasztó vonalnak, de még a politika történeti vonatkozásban jól megfogható 1526-os végpont is sok tekintetben vitatható. A gazdasági, gazdálkodási és sok tekintetben az anyagi kultúrában megfogható váltás sokkal inkább a 16. század közepén zajlik le, és ha már történeti dátumokat keresünk ezekhez, akkor sokkal inkább 1541 lehet ilyen. Mindazonáltal, sokkal lényegesebb számunkra, hogy egy anyagi kultúra centrikus történeti megközelítés sokkal jobban tud dolgozni a gazdaságtörténeti korszakolással, mint a politikai események által kijelölt fordulópontokkal.

Összefoglalás

A Tudományos Iskola eredetileg kitűzött céljait sikerült megvalósítanunk. A Kubinyi András vezetésével indult modern módszertannal dolgozó középkori gazdaságtörténeti kutatásoknak

közös platformot biztosítottunk, és egy egységes szemlélet alapján összefogtuk az eddig külön szálon futó kutatómunkát. A Tudományos Iskola eredményeit összefoglaló kötet megjelentetésével a középkori magyar gazdaságtörténet első modern feldolgozását hoztuk létre, amely reményeink szerint – kézikönyvszerű használhatósága miatt is – évtizedekre a területen folyó munka alapját fogja képezni.